

Ervaringen met het ringen van Orpheusspotvogels in Nederland

Boena van Noorden & Ruud van Dongen

In het voorjaar van 2009 werden we via het Vogeltrekstation door de universiteit van Trier (D) benaderd om mee te werken aan een onderzoek naar de Orpheusspotvogel. Henk van der Jeugd kwam ons via de databank van het VT op het spoor, doordat de enige in het broedseizoen in Nederland geringde Orpheusspotvogel op onze naam stond. Bovendien zijn we werkzaam in Limburg, de provincie met de meeste kans om deze zuidelijke soort tegen het lijf te lopen. We besloten om mee te werken, maar wat dit opleverde hadden we van tevoren nooit kunnen bedenken. In deze bijdrage rapporteren we over onze prille ringervaringen met deze soort en waartoe een en ander kan leiden.

Vanaf het broedseizoen 2008 is de afdeling biogeografie van de universiteit van Trier gestart met onderzoek naar de expansie van de Orpheusspotvogel middels kleurring- en DNA-onderzoek (Twietmeyer et al., 2008). Aan de hand van DNA-kenmerken probeert men de herkomst van de individuele vogels te achterhalen. De onderzoekers hebben ook het oog op Nederland laten vallen omdat we hier de echte voorhoedevogels kunnen aantreffen. Men hoopt dus aan de hand van het DNA van de hier gevangen vogels iets over de herkomst te kunnen zeggen.

Medewerking willen verlenen is gemakkelijk gezegd, maar het daadwerkelijk in handen krijgen van Orpheusspotvogels is een heel ander verhaal. Ten eerste: hoe vind je kandidaten die te ringen zijn? En ten tweede: als het je al lukt om ze te vinden, hoe krijg je de vogels dan in het net? De eerste vraag is niet zo moeilijk te beantwoorden; gewoon goed zoeken. De tweede auteur heeft zich de laatste jaren met succes gespecialiseerd in het traceren van Orpheusspotvogels. We hebben de indruk dat er veel meer Orpheusen in Nederland voorkomen dan er worden opgemerkt. Voor een deel zal dit zeker te maken hebben met de onbekendheid met de soort en zijn zang die niet altijd even gemakkelijk van andere soorten is te onderscheiden. Naast een goede kennis van de zang levert inzicht in het biotoop aanknopingspunten voor het vinden van deze soort. Net als Spotvogels houden Orpheusspotvogels van jonge open aanplant met een goed ontwikkelde ondergroei van kruiden,

struiken en kleine bosjes. In vergelijking met de Spotvogel zijn ze echter vaker te vinden in wat lagere vegetatie. Vaak zijn in de omgeving wel hogere bomen aanwezig, veelal in gebruik als zangpost of om in te foerageren. Vooral de aanwezigheid van Zomereik wordt – net als bij Spotvogel – hoog gewaardeerd. Hoewel ze vochtige omstandigheden zeker niet mijden zijn ze vaker dan Spotvogels te vinden in droge en soms zelfs ronduit warme omstandigheden. In Limburg kom je dan vaak uit op zuidhellingen, waar de warmte tussen opeenvolgende struikenrijen (graften) of in laagtes goed blijft hangen. Zo blijkt het Geuldal oververtegenwoordigd te zijn in de waarnemingen (van Noorden & van Dongen, 2009). In 2009 werden er in Limburg op zes locaties zingende vogels aangetroffen en daarnaast op nog eens twee plekken uitsluitend roepende exemplaren.

Als ons een locatie ter ore kwam, konden we niet zondermeer met onze mistnetten op pad gaan. Eerst moest de terreineigenaar worden opgespoord en moest er toestemming worden verkregen. Gelukkig hadden we van Stichting Het Limburgs Landschap en Staatsbosbeheer op voorhand toestemming om in hun terreinen deze soort te mogen vangen. Wel moesten we een en ander van tevoren met de lokale beheerder overleggen. In een aantal gevallen was de vogel al weer vertrokken voordat wij zover waren dat we tot vangen konden overgaan en visten we dus bij wijze van spreken ‘achter het net’. Volgens de onderzoekers in Trier zijn Orpheusspotvogels gemakkelijk te vangen door het afspelen van de zang (med. O. Elle). Onze ervaringen zijn echter anders. Van de vier locaties waar nog Orpheusspotvogels aanwezig waren, lukte het slechts op twee plekken om de vogels te vangen. Het is zeker niet zo dat de vogels als een speer op het geluid afkomen en meteen in het net belanden. Ze reageren wel enigszins en komen daarbij voorzichtig dichterbij. Vaak wordt er dan op 10 tot 20 meter afstand van het net gezongen, zonder dat de vogels zich verder verplaatsen. Het viel ons wel op dat zingende vogels regelmatig van zangpost wisselden en daarbij van struik naar struik vlogen. Voordat we begonnen observeerden we de vogels en plaatsten de netten dwars op de vliegrichting tussen twee stuiken. Dit leverde in twee van de vijf gevallen Orpheusspotvogels op.

Na de gevangen vogels van een aluminiumring te hebben voorzien, werd de biometrie bepaald en een viertal donsveertjes van de borst verzameld

voor de DNA-analyse. Daarna werden de vogels weer vrij gelaten (tabel 1). De soortbepaling van deze soort in de hand is vrij gemakkelijk aan de hand van de vleugelmaat. De vleugellengte van de Orpheusspotvogel (levende vogels) varieert tussen de 62 en 71 mm (slechts bij 4,4 % boven de 70 mm) en bij de Spotvogel tussen de 72 en 84 mm (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1991). Voorts zijn bij de Spotvogel handpen 10 en de langste handpendekveer ongeveer even lang en bij de Orpheusspotvogel is handpen 10 duidelijk veel langer dan de handpendekveren (Svenson, 1992). Tot zover onze eerste prille ervaringen met deze soort.

Toen wij op 18 juni 2009 afgingen op een melding van een enkele dagen eerder aangetroffen zingende Orpheusspotvogel wisten we niet wat ons boven het hoofd hing. De vogel was nog steeds aanwezig. Dit keer echter nauwelijks zingend, maar wel regelmatig alarmerend. De vogel was vergezeld van een tweede 'spotvogel' en regelmatig bezochten beide vogels een specifieke plek in een vrij grote Vlier. Waarschijnlijk waren ze op dat moment al bezig een nest te bouwen!

Op 23 juni werd bij de desbetreffende vlierstruik een vangpoging ondernomen. Tijdens deze ca. drie kwartier durende vangsessie werd geen enkele spotvogel gehoord of gezien. Enigszins teleurgesteld werd het mistnet afgebroken, in de veronderstelling dat de vogels verdwenen waren. Voor de zekerheid werd toch even goed in de Vlier gekeken en tot grote verbazing van de eerste auteur werd daarin een nest met broedende vogel aangetroffen. Op het moment dat er oogcontact was met de vogel, verliet deze in alle stilte het nest en kon worden vastgesteld dat er vier eieren in

lagen. In vorm, grootte, kleur en tekening waren de eieren niet te onderscheiden van die van een Spotvogel. Het nest bestond hoofdzakelijk uit kunstig in elkaar gevlochten grasstengels, was gevoerd met enkele donsveertjes van niet nader gedetermineerde grotere vogelsoorten en was aan de buitenkant afgewerkt met enkele blaadjes, spinrag en smalle reepjes boomschors (vermoedelijk berk). Uiterlijk was het niet te onderscheiden van het nest van de Spotvogel, waarvan er door B. van Noorden in de afgelopen jaren bij populatiebiologisch onderzoek enkele honderden gevonden zijn. Overhangende bladeren ontrokken het goed aan het zicht. Uitgaande van het vermoeden dat er op 18 juni nog nestbouw plaatsvond, was het legsel op 23 juni net compleet. Vanwege kans op verstoring die in de vroege eifase altijd relatief hoog is, werd besloten om het nest tot in de jongenfase met rust te laten. Bij een broedduur van 12 tot 13 dagen, wat voor deze soort gebruikelijk is (Makatsch, 1976; Cramp, 1992), zouden er op 9 juli jongen moeten zijn. Op die dag lagen inderdaad twee jongen in het nest van ca. 3 dagen oud, geschat op basis van kenmerken van nestjonge Spotvogels (van Noorden, 2007). Van deze jongen zijn enkele biometrische data verzameld. Twee van de vier eieren bleken niet te zijn uitgekomen. Tijdens deze nestcontrole werd er regelmatig gealarmeerd door een van de oudervogels, middels het van Orpheusspotvogels bekende ratelroepje. Op 13 juli waren de jongen oud genoeg om te worden geringd en ook dit keer werd het ratelroepje regelmatig gehoord. Een dag later werd het nest wederom bezocht om enkele donsveertjes van de nestjongen te verzamelen voor het DNA-onderzoek.

Figuur 1. Het belangrijkste verschil tussen Spotvogel (links) en Orpheusspotvogel (rechts) is de handpenprojectie (gedeelte van de top van de handpennen tot aan het begin van de armpennen). Deze is bij de Orpheusspotvogel kort (ook goed te zien in vergelijking met de staart) en bij de Spotvogel lang. Verder heeft de Spotvogel een lichtere vleugelbaan (lichte randen van armpennen) dan Orpheusspotvogel.

Gedurende deze twee dagen werden ook weer metingen aan beide jongen verricht. De gemiddelde vleugellengte, de lengte van pen 8 en het gemiddelde gewicht van beide nestjongen lagen mooi binnen de range van de gemiddelde nestwaarden van die van de Spotvogel (van Noorden, 2007). Hieruit kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de jongen zich goed ontwikkelden en geen groeiachterstand vertoonden.

Figuur 2. Het eerste in Nederland gevonden nest met hybride jongen Orpheusspotvogel X Spotvogel. Cotessen, Zuid-Limburg, juli 2009.

Het viel nu op dat naast het ratelroepje ook regelmatig het alarmroepje van een Spotvogel te horen was. Dit gaf aanleiding om de oudervogels tijdens het voeren eens goed te bekijken. De observatie gebeurde op geruime afstand van het nest met behulp van een telescoop. Al snel bleek dat één van de vogels een klassieke Orpheusspotvogel was. Afgaande op de in de periode hiervoor gehoorde typische zang werd ervan uitgegaan dat dit de man was. De daarbij horende partner was echter een gewone Spotvogel! De conclusie was snel getrokken; het ging hier om een geval van hybridisatie. Dat twee van de vier eieren niet waren uitgekomen was toen niet meer vreemd. Eieren van gemengde paren blijken in het algemeen minder levensvatbaar te zijn. Ook bij zeven in Frankrijk vastgestelde hybride broedgevallen werd dit vastgesteld (Faivre & Ferry, 1989). Van de in totaal 32 eieren in die nesten kwamen er slechts elf uit (34%). Een vergelijking met de broedresultaten van Limburgse Spotvogels (eigen gegevens B. van Noorden) leert dat een dergelijk hoog percentage niet uitgekomen eieren uitzonderlijk is bij ongemengde paren. Bij 160 Spotvogel-nesten gevonden in de eifase in de periode 2002-2009 kwam slechts één keer de helft van de eieren niet uit (vier-legsel). Bij vier vijf-legsels kwamen eveneens twee eieren niet uit en

telkens één ei bleef dicht bij 16 vijf-legsels, acht vier-legsels en één drie-legsel. Het verzamelde DNA-materiaal zal in een later stadium definitief moeten bewijzen dat de jongen in het nest een hybride oorsprong hadden. Op 20 juli werd het nest voor het laatst bezocht. De jongen waren uitgevlogen en bleken zich nog in de buurt van de nestlocatie te bevinden, waar zij regelmatig werden gevoerd door beide ouders. Nu we met hybridisatie werden geconfronteerd hadden we een probleem met het invoeren van de soort in POOT. Dit werd echter door het VT snel opgelost door een nieuwe Euringcode voor hybride Spotvogel (moeder) x Orpheusspotvogel (vader) te introduceren. Het is Euringcode 90172 geworden.

Het verschijnsel van hybridisatie tussen beide zustersoorten in de contactzone is niet nieuw. In een deel van Bourgondië (Frankrijk) ten oosten van Dijon werden tussen 1975 en 1988 diverse gevallen van hybridisatie beschreven (Faivre & Ferry, 1989). Gedurende de periode 1962-1988 nam de Spotvogel in dit gebied sterk af (77%) terwijl de Orpheusspotvogel juist toenam. Hybridisatie is extra nadelig voor een soort met een slinkende populatie, omdat het toch al dalende aantal vogels dat aan het broedproces deelneemt ook nog eens een lager aantal zuivere nakomelingen produceert. Recent is middels DNA-onderzoek duidelijk geworden dat de hybridisatie sterk toenam, kort voor de Spotvogel uit een deel van het onderzochte gebied verdween (Secondi et al., 2006). Versterkte hybridisatie kan aldus een vroege aanwijzing zijn voor het opschuiven van de contactzone.

De Franse onderzoekers konden niet verklaren waardoor de populatie van de Spotvogel zo sterk afnam. De voor de hand liggende suggestie dat de Spotvogel wordt verdrongen door de Orpheusspotvogel konden ze niet hard maken. In dit verband dient opgemerkt te worden dat de Spotvogel ook elders in Europa afneemt en dus ook in Nederland (afname met bijna 60% in 1984-2007; SOVON). Dit zijn dus gebieden waar van concurrentie geen sprake kan zijn. Ongetwijfeld wordt deze aantalsontwikkeling voor een deel aangestuurd door de situatie in de Afrikaanse overwinteringsgebieden, iets waarover weinig bekend is. Op de plaatsen waar beide soorten samen in Frankrijk voorkwamen bleek het broedsucces van de Spotvogel echter significant lager te zijn dan van zijn tweelingsoort. Het broedsucces van beide soorten buiten de contactzone vertoonde geen verschil (Auger &

Faivre, 1995). In gebieden waar beide soorten voorkomen blijken zij zich territoriaal ten opzichte van elkaar te gedragen, waardoor hun territoria niet overlappen (Faivre & Auger, 1993). Dit duidt op een sterke verwantschap en competitie tussen beide soorten. Niet alleen zijn er grote overeenkomsten in broedbiologie, voedsel en habitat, maar ook reageren beide soorten sterk op elkaars zang in grote delen van hun verspreidingsgebied (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1991). In direct contact en als reactie op de andere soort, verwerken ze zelfs strofes van de zang van de tweelingsoort in hun eigen liedje ('mengzangers'). Ook in Nederland is dit al enkele malen geconstateerd (eigen waarnemingen R. v. Dongen). Directe competitie om voedsel leek bij diverse studies (Faivre & Auger, 1993; Auger & Faivre, 1995) vooralsnog geen aanleiding te zijn voor het verdwijnen van de Spotvogel. Wel waren er aanwijzingen dat selectieve predatie van nesten een rol kan spelen. Spotvogels bezoeken in de jongenfase het nest wat vaker dan Orpheusspotvogels. Door dit opvallende gedrag kan de predatiekans toenemen. Ook liggen de territoria bij Spotvogel meer dan bij Orpheusspotvogel in clusters bij elkaar. Door het zoekgedrag van de predator verhoogt deze clustering eveneens de predatiekansen (Faivre, 1994). Verder onderzoek zal echter moeten uitwijzen in hoeverre een en ander van wezenlijk belang is voor de geconstateerde populatieafname. Een eigen suggestie is dat Orpheusspotvogels misschien beter of sneller in staat zijn om de beste en veiligste broedplekken te bezetten. Dit kan te maken hebben met de timing van de aankomst of met de snelheid waarmee paarvorming en nestbouw starten.

Ook veranderende klimatologische omstandigheden worden wel aangevoerd voor de opmars van de ene en de neergang van de andere soort. Zo wordt in de Climatic atlas of European breeding birds (Huntley et al., 2007) de Orpheusspotvogel aangehaald als soort waarvan het areaal enkele honderden kilometers noordwaarts kan opschuiven, terwijl de Spotvogel juist uit die nieuw bezette gebieden in noordwaartse richting zou verdwijnen. Orpheusspotvogels komen inderdaad voor in een zone die begrensd wordt door de 19 en 30 graden Celsius juli-isotherm, terwijl de Spotvogel globaal tussen de 15 en 25 graden juli-isotherm voorkomt (Cramp, 1992). Verschuiving van deze zones zou dan tot verschuiving van het areaal van de soorten kunnen leiden. Een en ander is wellicht een duister

voorteken voor het toekomstige lot van de Zuid-Limburgse en wellicht later de Nederlandse Spotvogels.

Tot slot doen we een oproep aan het Nederlandse ringersgilde om, indien ze het geluk hebben om een Orpheusspotvogel in hun net te ontdekken, van deze vogel de biometrie (vleugel, P8, tars, gewicht, vetgraad en zo mogelijk het geslacht), de vangdatum en de locatie te noteren en die naar Boena van Noorden te sturen. We zorgen er dan vervolgens voor dat dit materiaal bij de Duitse onderzoekers terecht komt.

Literatuur

- Auger P.M. & B. Faivre, 1995. A spatial model of interspecific competition and selective predation: the case of the two Hippolais. *Acta Biotheoretica* 43: 41-52.
- Cramp S. (ed.), 1992. *The Birds of the Western Palearctic* Vol. VI. Oxford University Press, Oxford.
- Faivre, B., 1994. Hippolais icterina & Hippolais polyglotta pag. 556-559. In: Yaetman-Berthelot, D. (ed.). *Nouvel atlas des oiseaux nicheurs de France 1985-1989*. Société Ornithologique de France, Paris.
- Faivre B. & P.M. Auger, 1993. Competition and predation models applied to the case of the sibling birds species of Hippolais in Burgundy. *Acta Biotheoretica* 41: 23-33.
- Faivre B. & C. Ferry, 1989. La régression du Grand Contrefaisant Hippolais icterina en Bourgogne. *Aves* 26: 153-166.
- Glutz von Blotzheim U.N. & K. M. Bauer, 1991. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* Band 12/I, Passeriformes (3. Teil): Sylviidae, AULA-Verlag Wiesbaden.
- Huntley B., R.H. Green, Y.C. Collingham & S.G. Willis, 2007. *A climatic atlas of European breeding birds*. Durham University, RSPB & Lynx Edicions, Barcelona.
- Makatsch W., 1976. *Die Eier der Vögel Europas*. Band 2. Neumann Verlag, Leipzig, Radebeul.
- van Noorden B., 2007. Leeftijdsoepaling en groei van nestjonge Spotvogels. *Limosa* 80: 157-163.
- van Noorden B. & R. van Dongen, 2009. Gemengd broedgeval Spotvogel x Orpheusspotvogel en het voorkomen van de Orpheusspotvogel in Limburg tot 2009. *Limburgse Vogels* 19: 1-10.
- Secondi J., B. Faivre & S. Bensch, 2006. Spreading introgression in the wake of a moving contact zone. *Molecular Ecology* 15(9): 2463-2475.
- Svensson L., 1992. *Identification guide to European passerines*. Lullula, Sweden.

*Boena van Noorden, Maassingel 144, 5751 VS, Deurne
Ruud van Dongen, Taalstraat 162, 5261 BJ, Vught.*

*Delen van dit artikel zijn eerder verschenen in
Limburgse Vogels (van Noorden & van Dongen,
2009).*